

Iparkitelepítés és infrastruktúra

FLEISCHER TAMÁS*

A fővárosi iparral kapcsolatos problémák megoldására törekedve a gazdaságirányítás gyakran él adminisztratív beavatkozásokkal. Ezen belül a *kitelepítési programok* okait, lehetőségeit elemzi e dolgozat egyetlen nézőpontból, az ipartelepítésnek az infrastruktúrával való kölcsönhatásai szempontjából.

A kitelepítési programok létrejöttének elemzése során megkülönböztettünk *közvetlen okokat*: a termelési folyamatban valamely máshol még rendelkezésre álló erőforrás helyi korláthoz való ütközés krízishelyzetet teremt, és a létrejött *kritikus állapot feloldásának* a fővárosban egyik eszköze a kitelepítés.

Az ilyen akció feloldja ugyan a pillanatnyi válságot, azonban nem akadályozza meg, hogy hasonló típusú válságok rendszeresen előforduljanak. Ebben rejlik a kitelepítési programok létrejöttének a *közvetett oka*: nem működik a gazdaságban olyan szabályozó mechanizmus, amely már a krízis, a kritikus állapot kialakulása előtt, automatikus változásérzékelő, fékező hatást fejtene ki és ezzel megelőzné, hogy visszatérően válságokra, majd külső beavatkozásra, akcióprogramokra kerüljön sor.

Az infrastruktúrával kapcsolatban ennél többet is állíthatunk: nevezetesen az infrastrukturális beruházások fővárosra való koncentrálása nem csupán nem fékezi, de kifejezetten elősegíti más erőforrásoknak és funkcióknak Budapestre való csoportosulását, és így a túlkonzentrálódásból eredő válságtünetek újratermelődnék.

Az alábbi pontok a fent jelzett jelenségek működési mechanizmusát kívánják leírni, visszacsatolási modell segítségével.

A kitelepítési programok létrejöttének közvetlen okai

Az ipari üzemek *kitelepítése* egy folyamatba való külső beavatkozás: mégpedig valamely konfliktushelyzet, krízisállapot megszüntetésének egy eszköze. Ennek megfelelően az erre vonatkozó határozatok is a kitelepítés közvetlen indoklását a mindenkor aktuális helyzet ellentmondásainak leírásával, a túlkonzentrált ipari szerkezetnek az ipar további fejlődésére, illetve a főváros fejlődésére gyakorolt káros hatásainak elemzésével támasztják alá. Az ellentmondások általánosítva valamely erőforrás tartalékainak kimerülésében jelentkeznek: így felsorolható a *környezet tartalé-*

kainak kimerülése, továbbá városrendezési szempontok, amelyek többsége a *területi, területfelhasználási tartalékok* kimerüléseként fogható fel; ide sorolható bizonyos típusú *munkaerő tartalékainak* a kimerülése is.

Ebben az összefüggésben szinte soha nem találkozzunk az infrastruktúrára, mint erőforráskorlátra való hivatkozással, jóllehet időnként egyes infrastruktúra-fajták hiánya, beszükülése is képezheti a termelés korlátját. Kitelepítés indoklásaként azonban csak olyan erőforrásra lehet hivatkozni, amely *máshol* még rendelkezik tartalékokkal: az infrastruktúra helyzetét az országon belül viszont relatív fővárosi túlkonzentráció jellemzi, (energia, hírközlés, külső szállítási feltételek) így, ha egy-egy speciális erőforrás be is szűkül, az ipar kitelepítése nem jelent megoldást, hiszen máshol *általában* az infrastruktúrával való ellátottság még kedvezőtlenebb.

Megjegyzendő, hogy városrendezési áttételen keresztül előfordul, hogy infrastrukturális létesítmény, — például egy főútvonal bővítése — kapcsán szanálni kell egy iparvállalatot vagy ipari telephelyet. Ilyenkor azonban a közlekedési infrastruktúra nem mint az ipar egyik termelési tényezője, hanem mint a városszerkezet területfelhasználási tényezője kerül konfliktusba a telephely *területével*. Ezért ezt a konfliktushelyzetet a szabad területek beszüküléséhez, a területfelhasználási indokoláshoz soroljuk, ahol esetleges, hogy a *lakóterület* vagy éppen a *közlekedési terület* sodorta-e el a telephelyet. Az akció hatása sem feltétlenül a Budapestről való kitelepülés, csak az adott helyről való elmozdulás.

Azt mondhatjuk összefoglalólag, hogy bár a termelés, a termelés bővítése kapcsán felmerülő bármelyik *erőforráskorlátba* való ütközés konfliktusforrás lehet, a *Budapestről való kitelepülés* indoklásában magától értetődően csak azon erőforrások korlátai szerepelnek, amelyek Budapesten kívül relatíve jobban rendelkezésre állnak (környezeti teherbíróképeség, szabad terület, szakképzett munkaerő), így nem jellemző az infrastruktúra-korlát indokként való szerepeltetése, ez nem képezi a kitelepítések közvetlen okait.

Budapesti koncentrációs mutatószámok

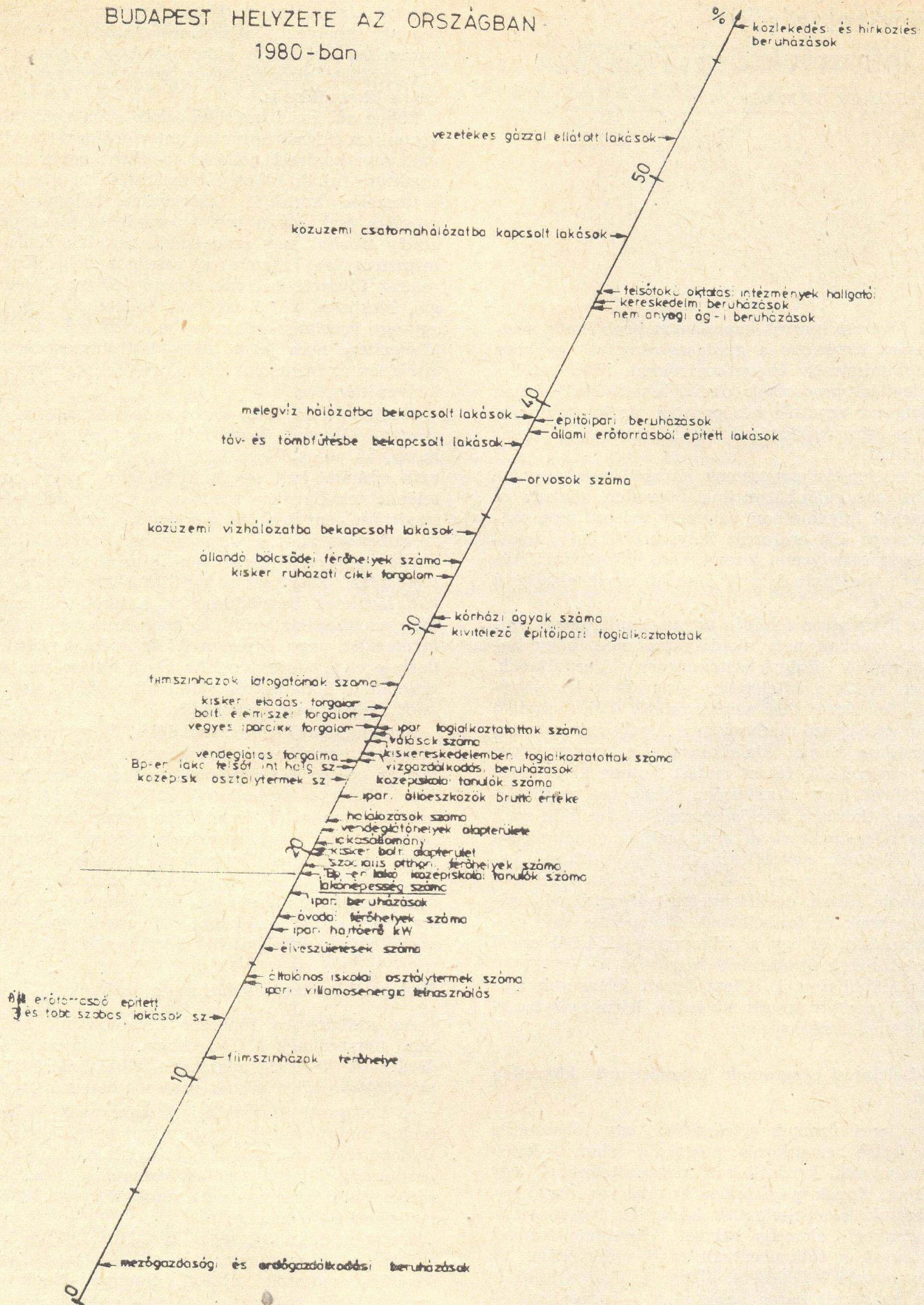
Az eddigiekben többször hivatkoztunk különböző tényezőknek a fővárosban való koncentrációjára. A KSH [1] adatainak felhasználásával az alábbiakban ellenőrizzük ezt az állításunkat.

A Budapesti Statisztikai Évkönyvből néhány fontos mutatószámra vonatkozóan megállapítottuk Budapestnek az országban elfoglalt súlyát Budapest/ország % arányszámok formájában. Az *1. ábrán* nagyság szerint sorba rendeztük az 1980-ra vonatkozó %-értékeket.

Budapest lakónépessége 1980-ban 19,2%-a volt az ország lakosságának. A 18—22% környezetében sűrűsödő mutatók területi, Budapest-vidék eloszlása tehát arányos a lakosság számával: ide esik az óvodai és szociális otthoni férőhelyek, a

* Városépítési Tudományos és Tervező Intézet

BUDAPEST HELYZETE AZ ORSZÁGBAN 1980-ban

1. ábra

lakásállomány aránya, a kiskereskedelmi boltok és vendéglátó helyek alapterületeinek aránya mellett az ipari beruházások alakulása is.

25⁰/₀ körül tapasztalható egy további sűrűsödés. Az itt csoportosult és a *forgalom alakulásához idomuló* mutatókat a főváros jelentős vonzása indokolja: ide esik a középiskolai tanulók és osztálytermek, továbbá a kiskereskedelemben foglalkoztatottak száma, a kiskereskedelem eladási forgalma, a vendéglátás forgalma, a bolti élelmiszer, valamint a vegyes iparcikkek forgalma, a mozinézők száma. Ebbe a (22,5—27,5⁰/₀ közötti) kategóriába esett az *ipari állóeszközök bruttó értéke* és az *iparban foglalkoztatottak száma is* (miközben az *iparban felhasznált villamos energia és a rendelkezésre álló hajtóerő* aránya 18⁰/₀ alatti, ami arra utal, hogy az energiaigényes iparágak nem csoportosultak a fővárosban).

Körülbelül 30⁰/₀-nál, a kórházi ágyak számárányánál fejeződik be a felsőfokú és országos vonzáskörzeti okokkal magyarázható koncentráció.

A 30⁰/₀-ot meghaladó arányszámok két csoportra oszthatók: *ellátottsági* koncentrációra és a *beruházások területi koncentrációjára* utaló mutatószámokra.

A főváros kiemelkedő ellátottságára mutat, hogy az országos számokhoz viszonyítva 30—40⁰/₀ közötti az állami bölcsődei férőhelyek, az orvosok és az állami lakások száma, a közüzemi vízhálózatba, a távfűtésbe és a melegvíz-hálózatba bekapcsolt lakások száma; 50⁰/₀ körüli a közüzemi csatornahálózatba kapcsolt, illetve vezetékcsatlakozással ellátott lakások aránya.

A másik itt említett csoport a beruházások alakulását jelzi, és ezen keresztül e koncentrációs tendenciák időben való újratermelődésére hívja fel a figyelmet. Az építőipari beruházások közel 40⁰/₀-a, a kereskedelmi és nem anyagi ágak beruházásainak közel 45⁰/₀-a, a közlekedési és hírközlési beruházások 57⁰/₀-a koncentrációban a fővárosban 1980-ban.

Miközben az adatokból kiolvasható egyes alacsony fokú infrastruktúrák (mozik férőhelye, kiskereskedelmi és vendéglátóipari alapterület stb.) forgalomhoz képesti alulfejlettsége is, nagyon szembe-tűnő egyrészt a lakással kapcsolatos közműszolgáltatások kiemelkedően magas arányszáma; másrészt a folyamatok dinamikáját előrejelezve az infrastrukturális beruházásoknak a Budapesten való nagyfokú koncentrációja. Az 1980-ban tapasztalt tendenciát összehasonlításképpen megvizsgáltuk 1975-re és 1982-re vonatkozóan is. Az idő-sor figyelembevételével megállapítható, hogy a lakásközmű szolgáltatások relatív aránya még magasabb volt, és időben valamelyest csökkenést mutat, tehát nagyon szerény mértékben viszonylagos területi kiegyenlítődés irányában halad. Ugyanakkor a fővárosra jutó építőipari, kereskedelmi, vízgazdálkodási és közlekedési beruházások aránya 1975-höz képest előbb jelentősen emelkedett, majd 1982-re csökkent, de mindezt figyelembe véve is igen magas koncentrációs szinten hullámozik.

Annélkül, hogy közvetlen megfeleléseket keressünk adott ipari üzemek termelési és szociális szükségletei, és ezzel szembeállítható konkrét infrastrukturális lehetőségek vagy hiányok között, globálisan valószínűsíthető, hogy a kimutatott el-

látottsági előnyöknek, az infrastruktúra komplex jelenlétének, és az infrastrukturális beruházások nagyfokú Budapestre koncentrálódásának jelentős szerepe van abban, hogy elsősorban a termelés információ- és kapcsolatigényes részének és a magasabb döntési szinteken dolgozóknak természetes törekvése a fővárosba kerülés, illetve az ottmaradás; majd pedig az előnyös feltételek konzerválása, fenntartása.

Az infrastruktúrában elért küszöbök, korlátozást a jelentős beruházási koncentráció segítségével a fővárosban sorban sikerül meghaladni, áthidalni: s ezzel az infrastruktúra nemhogy korlátot nem jelent, de mindig újabb vonzerőt is gyakorol, így újratermeli a koncentráció folyamatát.

A kitelepítési programok létrejöttének közvetett okai

A kitelepítések elrendelésének *közvetlen* okaként egyes fővárosi erőforrások kimerülését, beszűkülését és az ebből adódó krízisállapotot jelöltük meg. A statisztikai mutatók elemzésénél azonban arra is utaltunk, hogy a folyamatokat időben, dinamikájukban vizsgálva kimutatható, hogy azok elősegítik a kríziseket jelentő állapot újratermelődését.

Az aktuális helyzetet, a térbeli koncentrátság *pillanatnyi állapotát* adottnak tekintő külső beavatkozás, kitelepítési program, nyilvánvalóan nem több, mint *tüneti kezelés*, ha a koncentráció okait érintetlenül hagyja, nem szünteti meg. Alapvető fontosságúnak tartjuk, hogy a kitelepítés szükségességét indokoló közvetlen okokkal, mint magyarázó tényezővel ne érjük be, hanem az összefüggésláncon visszafelé haladva rámutassunk a túlkonzentráció jelenségét előidéző *folyamatokra* is.

Technikailag vizsgálatunk szempontjából ez azt jelenti, hogy nem elegendő egy adott *állapot* elemzésével előkészíteni a döntéseket, hanem az *állapotot létrehozó folyamatot* is vizsgálni kell, itt feltárva a beavatkozás szükségességének *közvetett okait*.

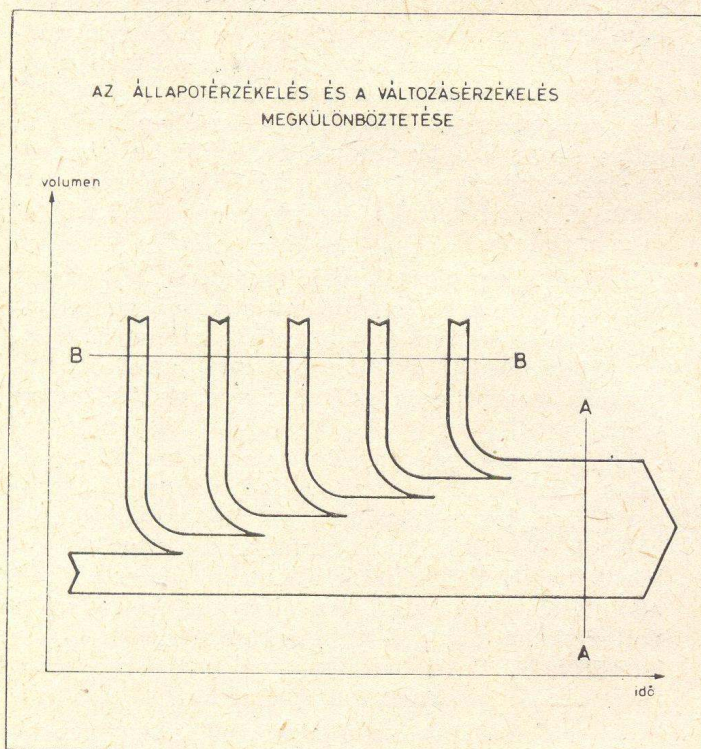
A 2. ábrán igen egyszerű sémán szemléltetjük ezt a kérdést. Jelképezze a fekete mező a budapesti ipari termelés valamilyen felhasznált tényezőjének *volumenadatát* (munkaerő, kutatási eszközök, vagy állóeszközök stb.), aminek az időbeli alakulását vizsgáljuk. Az állapotértékelés ezt a volumenadatot egy időpillanatban mérlegeli (A—A keresztmetszet) és hasonlítja például a rendelkezésre álló forrásokhoz, kapacitásokhoz.

Az erőforráskorlátba ütközés is mindig ilyen típusú volumen-összehasonlítás eredménye, s azonnali krízisként jelentkezik. Ilyenkor a válsághelyzet feloldása azonnali beavatkozást követel: ami vagy a forrásoldal bővítése lehet (ilyen típusú pl. egy infrastruktúra szűk keresztmetszet feloldása a fővárosban) vagy a felhasználást kell csökkenteni (ilyen típusú az iparkitelepítés). Közös jellemzőjük, hogy nem befolyásolják a krízis újratermelődését biztosító növekedési folyamatot, hiszen

ném lépett be a rendszerbe olyan természetes fékező hatás, amely a koncentráció csillapítása irányába hatna. Ezt a funkciót mindig külső beavatkozás kénytelen ellátni, mégpedig akkor, amikor a rendszer — a korábban említett módon — valamely erőforrástartalékot felélve korlátba ütközik, s így a konfliktus felszínre kerül. Ezért tekinthetjük a leírt újratermelési folyamatokat a külső beavatkozás szükségességét előidéző közvetett okoknak.

Ilyen külső beavatkozás a válságtünet hatására az iparkitelepítési akciók elrendelése (a betelepítési korlátozás stb.). Az ilyen, lényegében egy szűk keresztmetszet észlelésén alapuló beavatkozás megfelelően működhet akkor, ha eseti konfliktust kell feloldani. Ha azonban a megszüntetendő jelenség törvényszerűen jön létre, akkor a tüneti beavatkozás csak lehetőséget ad a létrehozó folyamat elmélyülésére, fennmaradására (pozitív visszacsatolás, bátorítás).

A *hosszú távú tervezés* — így többek között az iparstruktúrára, az infrastruktúrára vonatkozó fejlesztés, stratégiai tervezés — nem elégedhet meg a tünetek kezelésével, a mindenkori *válságos állapotba* való beavatkozással, a tűzoltómunkával, hanem a jelenség gyökereire kell hatást gyakorolni. Ennek már az okfeltáró vizsgálatok szintjén is nyilvánvaló következménye, hogy a pillanatnyi állapot érzékelése (2. ábra A—A keresztmetszet)

2. ábra

mellett figyelemmel kell kísérni a növekedési folyamat időbeli alakulását is. (B—B metszet).

Miért kell erre külön felhívni a figyelmet? Az *állapotértékelés* folyamatában — attól függetlenül, hogy végez-e valaki vizsgálatokat, méréseket — működik egy érzékelő automatizmus: az erőforrások kimerülésekor jelentkező krízis.

A *növekmény-érzékelés* viszont jelenlegi viszonyaink között csak statisztikai adatok vizsgálatát jelentheti, amikor felhasználási növekményeket forrás- vagy kapacitásnövekményekkel hasonlítunk össze, hogy ezzel *előrejelezhető* legyen az erőforrások beszükülése, és megfelelő időben, még a krízis bekövetkezése előtt be lehessen avatkozni a folyamatokba.

Meg kell jegyezni, hogy ez a beavatkozás is csak külső lehet, hiszen csak másolni próbálja azt az automatizmust, ami a keresletkorlátos gazdaságokban a piaci árviszonyokon keresztül végbe megy, nevezetesen a kereslet és kínálat ütköztetések, ami éppen a felhasználási növekmények és a forrásnövekmények összemérését jelenti.

Nyilvánvaló, hogy a valódi megoldást itt kell keresni: el kell érni, hogy a folyamatok spontán lefolyása önkorrigáló jellegű legyen; a válságos állapotot (az erőforrások kimerülését) maga a rendszer működése előzze meg, jelezze előre.

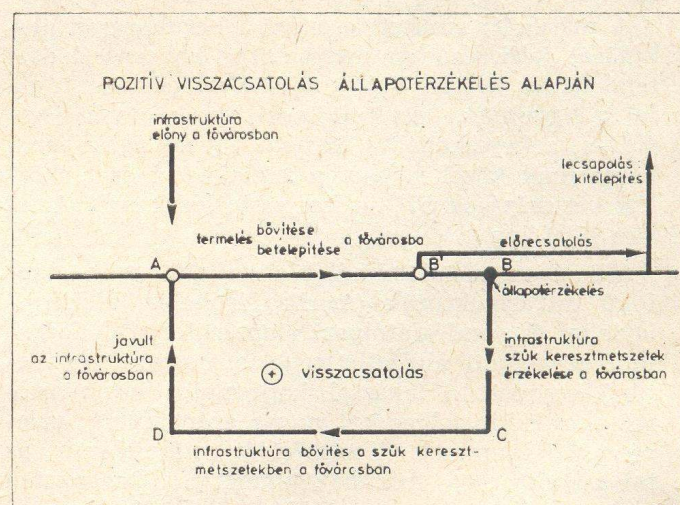
A kitelepítési programok állandó szükségessége így végül is a piaci és ármechanizmusok szabályozó szerepének hiányára mint közvetett okra vezet rá bennünket.

A jelenség összefüggéseinek és rugóinak megértéséhez az eddig leírt jelenségeket két visszacsatolási modell formájában foglaljuk össze.

Infrastruktúra-fejlesztés, mint pozitív visszacsatolási modell az erőforráskorlátos gazdaságban

(Készlet-szabályozási modell, stock-érzékelés)

A 3. ábrán követhető folyamatszabályozási mo-

3. ábra

dell arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi történik az erőforráskorlátos gazdaságban, ha a kezdőidőpontban lokálisan, — pl. a fővárosban — valamilyen típusú infrastruktúrából az átlagnál előnyösebb helyzet alakul ki. (A pont)

Az A—B felső ágon a termelés, a termelésirányítás reagálását látjuk. Erre közvetlenül hat az előnyösebb termelési feltétel, és ennek megfelelően — különösen ott, ahol az adott infrastruktúra hiánya korábban termelési korlátot jelentett — bővíteni kezdik a termelést (így a fejlesztő tevékenységet, az irányítóközpontot stb.) mindaddig, míg egy újabb erőforrás-korlátba nem ütköznek.

Jelezze az „állapotérzékelés” B pontnál: valamilyen infrastruktúra szűk keresztmetszete akadályozza a termelést vagy a termelés további bő-

vítését. (B—C) A fővárosban a krízis feloldására fejleszteni kell a szűk keresztmetszetben az infrastruktúrát (C—D ág), így D pontban a beavatkozás eredményeképpen javult a fővárosi infrastruktúra.

Jól látható a visszacsatolási folyamat öngerjesztő hatása. A ponttól az indította el a folyamatot, hogy a fővárosban jobb lett az infrastruktúra és a visszacsatolás eredményeként a fővárosban tovább kellett javítani az infrastruktúrát (lehet, hogy most még egy másik ágazatát, de előbb-utóbb nyilvánvalóan az öngerjesztés minden ágazatot újra elér).

A tapasztalt jelenség a pozitív visszacsatolás: a rendszer a létrejött egyenlőtlenséget fölerősíti, a fővárosi fejlesztés a fővárosban gerjeszt további fejlesztést, és a főváros—vidék olló a folyamatok következtében nem zárul, hanem tovább nyílik, centrum-periféria viszonyok alakulnak ki, és a területi egyenlőtlenségek mélyülnek.

A folyamat kulcsa B-pontban van, ahol az *állapotérzékelés* válságjelzéseként működik: a termelési folyamatot az erőforráskorlát elérése, a *készlet kimerülése megakasztja*, így *azonnali kényszerfejlesztés* igénye lép fel, a szűk keresztmetszet bővítése iránt.

Megjegyzendő, hogy B' ponton előfordulhat, hogy *nem* infrastruktúra típusú erőforrás merül ki elsőnek. Ha olyan típusú erőforrás merül ki, ami máshol még rendelkezésre áll, akkor a szűk keresztmetszet helyi fejlesztése helyett sor kerülhet a termelés kitelepülésére. Általában azonban ilyenkor *nem* az a tevékenység települ ki, amelyik a B' ponton a korlátot elérte — hiszen az éppen az A-ponti előnyös fővárosi infrastruktúra helyzetre épülve idekötötte magát —, hanem *szelektív módon ki kell telepíteni* olyan tevékenységeket, amelyek a frissen beszűkült erőforrásból sokat használnak fel, a fővárosban előnyös infrastruktúrából pedig keveset. Ez a kitelepítés közvetlenül nem hat vissza a vázolt folyamatra, lecsapoló jellegű: de tovább folytatódhat A—B szakaszon a termelés bővülése, amíg B ponton infrastruktúrakorlátba nem ütközik.

Infrastruktúra-fejlesztés, mint negatív visszacsatolási modell a keresletkorlátos gazdaságban

(Növekmény-szabályozási modell, flow-érzékelés)

A 4. ábrán követhető folyamatszabályozási modell arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi történik a keresletkorlátos gazdaságban, ha a kezdő időpontban lokálisan — pl. a fővárosban — valamilyen típusú infrastruktúrából az átlagnál előnyösebb helyzet alakul ki (A pont).

Az A—B felső ágon a termelés, a termelésirányítás reagálását látjuk. Erre azonban nem közvetlenül hat az előnyösebb termelési feltétel, hanem az A pontban még beiktatódik egy alapvető jelentőségű áttétel, ami a 3. ábra modelljében nem szerepelt.

A keresletkorlátos piacgazdaságban ugyanis a bekövetkezett változást folyamatos *változásérzékelő* hatások közvetítik. Nevezetesen az előnyösebbé vált infrastruktúra hatásával együtt a termelési költségek — például a telekárak növekedésén keresztül — költségeket is közvetítenek. Így

egyrészt megindul az új infrastruktúrát felhasználó termelés bővítése — de ugyanakkor azon tevékenységek számára, amelyek az új infrastruktúrát nem veszik igénybe, de a telek árán keresztül kénytelenek megfizetni, gazdaságos lehet a kitelepülés, — aminek költségeit a megnövekedett telek eladási értékén keresztül így részben a helyére települő vállalkozó finanszírozza meg.

Így a modell A—B ágán a termelés szelekciója jelenik meg, aminek kétségtelen hatása a vidéki termelés külön beavatkozás nélküli bővülése, s ami az infrastruktúrának is vidéken hozza létre bizonyos bővítési igényeit (C—D ág), így D pontban a folyamat hatására javult a vidéki infrastruktúra állapota. Jól látható a visszacsatolási folyamat önfékező, kiegyenlítő hatása: A ponttól az indította el a folyamatot, hogy a fővárosban jobb lett az infrastruktúra, majd a visszacsatolás eredményeként vidéken is javult az infrastruktúra.

A tapasztalt jelenség a negatív visszacsatolás: a rendszer a kialakult egyenlőtlenséget tompítja, a fővárosi fejlesztés máshol gerjeszt további fejlesztést, és a főváros—vidék olló a folyamatok következtében nem nyílik, hanem zárul, a területi egyenlőtlenségek csökkennek.

A folyamat kulcsa A pontban van, ahol a *változásérzékelés* folyamatos szabályozóként működik: nem engedi a termelési folyamatokat a válságig, az erőforráskészlet kiapadásáig eljutni, hanem a kereslet—kínálat és az árak jelzésein, orientációján keresztül idejében ösztönzést ad az *alkalmazkodásra és változtatásra*.

Tanulságok, következtetések

Az ipartelepítési akcióknak feltártuk a közvetlen okát — különböző erőforrások korlátozottsága — és e jelenségek újratermelődését, rendszeres ismétlődését, mint — többek között — a kitelepítési akciók állandósulását kitermelő folyamat.

A visszacsatolási modell rámutat arra, hogy milyen mechanizmus termeli újra az infrastruktúra és az iparfejlesztés területi koncentrálódását. A folyamat kulcsát a volumen (készlet-, stock-) alapon történő szabályozásban találtuk; nevezetesen a rendszer nem képes a változásokat folyamatukban érzékelni, arra rugalmasan reagálni, hanem egy-egy erőforrás kimerülése jelzi minduntalan a termelés ellehetetlenülését, így krízist, pulzálást, lökéseket idézve elő, amit kényszerfejlesztésekkel kell rövid távon feloldani.

A fővárosi infrastruktúra alakulásában ennek az irányítási mechanizmusnak a jeleit tipikus, ismétlődő, kényszerbeavatkozást igénylő jelenségekben ismerhetjük fel.

Ilyen jelenség a visszacsatolási modellben is kiemelt *szűk keresztmetszetek észlelésén alapuló* infrastruktúra-fejlesztés, aminek révén a rövid távú, mikroökonómiai szemléletű részérdek, a helyi termelési tényező beszűkülése vezérli a hosszú távú infrastruktúra-fejlesztés döntéseit, s így minduntalan a meglévő struktúra termelődik újra (Budapest-centrikus főúthálózat, budapesti hidak).

1 táblázat
Összefüggések a termelési struktúra, a területi folyamatok és az infrastruktúra-ágazatok alakulásában

MECHANIZMUS	TERMELESI STRUKTÚRA	TERÜLETI FOLYAMATOK	INFRA-STRUKTÚRA
TERMELESCENTRIKUS FEJLESZTES	Az alapanyag- és energiaipar térségei váltak a korábbi fejlődés centrumaivá, majd a 70-es évektől decentralizálódtak a gépkönyű- és élelmiszeripar üzemei és települései	A felhalmozást a termelésre koncentráló fejlesztések az urbanizációs tengelyt, majd egyes pólusokat használták ki.	Az infrastruktúra állandó késéssel követte a termelést, ezen belül is a foglalkoztatáshoz és a közvetlen termeléshez szorosan kapcsolódó szolgáltatások prioritásával.
A HIERARCHIKUS IRÁNYÍTÁS MEREVSÉGE	A túlkoncentrált termelési szervezet oldása az iparban főleg a kijelölt központi szerepkörű településekben létrehozott telephelyek létesítésére szorított. A termelésirányító-, fejlesztő kapacitások relatív centralizáltsága az iparon és a mezőgazdaságon belül is tovább nőtt.	Budapestcentrikus országban még mindig túlcenztralizált központrendszer alakult ki, de a megyeszékhelyek döntési súlya emelkedett. A fejlesztések a központi szerepkörű településeket preferálták.	A sugárhierarchikus szerkezet dominál, hiányoznak a gyűrűshorizontális kapcsolatok. Az ellátási infrastruktúra volumenében jelentősen csak a központokban nőtt.
MEGLÉVŐ KAPACITÁSOK „FELFELESE”	A műszaki fejlesztés elhanyagolása, a korszerű technológia átvételének elmulasztása miatt, igen korszerűtlen az ipar állóeszköz-állománya.	Az iparfejlesztés a meglévő infrastruktúrát élte fel, (energiatengely, pólusok, szellemi kapacitás stb.).	Általában elhanyagolta a fejlesztés a kiszolgáló létesítményeket. A központokban az infrastruktúra alaplétesítményei, tartalékaik kimerültek.
SZÜK KERESZTMET-SZETEK ALAPJÁN VALÓ TERVEZÉS STRUKTÚRAMEREVÍTŐ HATÁSA	Ahol az állóeszközök korszerűsödtek, ott ez gyakran a terméktérképét változtatta: a termék elavultabb, mint az előállítására kifejlesztett eszközök.	A migráció a központpreferáló fejlesztések folyamatait követte, és a centrumokban újratermelte a fajlagos hiányokat („generált hiány”).	A központokban a küszöbök átlépése igen drágává teszi a fejlesztéseket. Ugyanakkor a mindenkori szűk keresztmetszetet bővítő fejlesztés nem tud kilépni a meglévő struktúrából, kényszerpályára kerül.
ÁGAZATI SZEMLELETŰ PREFERENCIA, TERÜLETI DISZPREFERENCIA	A nagyüzemi szervezet általános normává emelése veszteségesnek mutatta az ilyen módon nem szervezhető tevékenységeket, továbbá eleve hátrányos helyzetbe hozta a nagyüzem létesítéséhez túl kis településeket.	A közvetlen területi érdekek háttérbeszorítása a helyi érdekeltiséget indokolatlan csatornába terelte: bizonyos típusú beruházásokért való versengés, népességnövekedés kimutatása, közigazgatási státusz emelése stb.	Az összesítő mutatószámok tervszámként való alkalmazásával a szolgáltató ágazatok konzerváltak a legtovább a tervbontás rendszerét; a helyi viszonyoktól elszakadó tervezést.

KOOPERATÍV KAPCSOLATOK HIÁNYA

Vidéken hiányoznak az innovatív és gazdálkodó szellemi központok. A helyi kapcsolatok gyengék, nem alakultak ki a horizontális, vállalatközi, társasági stb. kooperációs kapcsolatok.

Központok és alsóbbrendű központok között egyoldalú — napjainkra legfeljebb kétoldalú — kapcsolatok alakultak ki, a horizontális együttműködések a települések között hiányoznak. Jelenleg túlzott szerepük van a közigazgatási határoknak.

Az infrastruktúrának a településközi kapcsolatok elősegítő alsóbbrendű hálózati szerepeket.

RÁFORDÍTÁSOK IRÁNTI ERZEKTELENSÉG GEJNERÁLT TULKERESLET

Az árstruktúra nem orientál a ráfordításokkal való takarékoskodásra.

A vállalatok telepítését és a termékárcsökkentését a területiség kevésbé szabályozza. Kicsi a visszahatás is, a helyi termelés eredményességében való területi érdekeltység.

Az infrastruktúra szolgáltatásai iránt a ráfordításokat nem túlközvetítő árviszonyok miatt általános túlkéréslet jelentkezik. Ez fokozza a tényleges hiányok okozta feszültségeket.

A LEMARADÁSOK „OLLÓ” ÚJRATERMELESE

A fejletlen technológiájú termelés folyamatos támogatása következtében nincs belső kényszer a váltásra, önmegújításra.

A legelőnyösebb és a leghátrányosabb területek fejlődése közötti olló nőtt, a centrum-periféria viszonyok mélyültek.

A településhálózat alsó szintjére a kommunális ellátás fejlesztésének töredéke jutott. Az itteni hagyományos funkciók nagy része beközzetítésre került (amit a népességmozgás térben követett).

Az egyik erőforrás bővítése nyomán a fejlődés egy további erőforrás beszüküléséig növekedhet. Ez a jelenség a meglévő erőforrások folyamatos felélesztéséhez vezet, amit támogat az állandó küzdelem a kapacitástartalékok ellen. A termelés részéről a meglévő infrastruktúrális kapacitások kitöltése — amit, mint láttuk, a ráfejlesztéssel az infrastruktúra a termelés pótlólagos megfinanszírozásaként követ, — konzerválja az egyre merevebbé váló hierarchikus területi struktúrát a főváros javára. Ez nem csupán a szállítási útvonalak, de a hírközlési csatornák centralizációját is magával hozza, ami további indoklást ad az információigényes irányítási funkciók központosságának, a horizontális, kooperációs kapcsolatok elszorításának.

Látszólag a központi információbőség indokolja az árviszonyok kikapcsolását, állandó korrekcióját is, egy előre beláthatónak vélt preferenciarendszer irányába — miközben az árrendszer jelzőfunkciójának kikapcsolása, a kereslet—kínálat folyamatos jelzésének kikapcsolása vezet a rendszert a csak erőforrások kimerülését észlelő, merev, lökészerű, és elkésztett reakciókhoz; visszamutat a szűk keresztmetszeteken alapuló struktúrafejlesztéshez, a meglévő területi struktúra fennmaradásához, a területi centrum—periféria-viszonyok elmélyüléséhez.

A felsorolt mechanizmusokat az 1. táblázat összefoglalja. Míg a fenti bemutatás azt emelte ki, hogy a mechanizmusok egymással összefüggő

2. táblázat

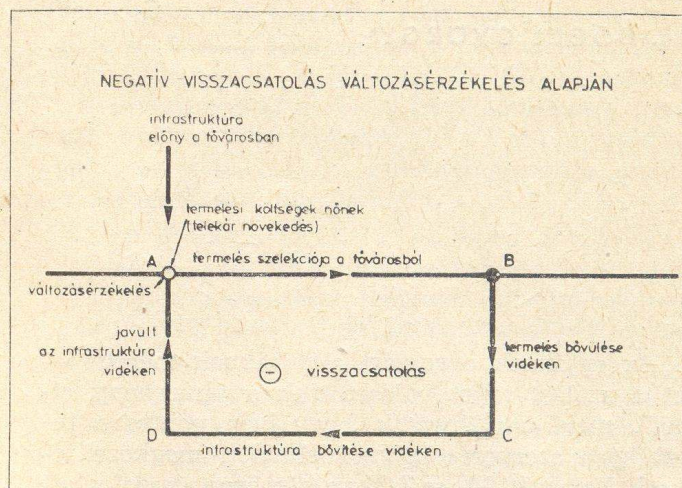
A mechanizmusok egy lehetséges szemléleti váltása

TERMELESCENTRIKUS FEJLESZTÉS	A HIÁNYGAZDÁLKODÁS OLDÁSA; KERESLETVEZÉRELT NÖVEKEDÉS
A HIERARCHIKUS IRÁNYÍTÁS MEREVSÉGE	HELYI ÖNÁLLÓSÁGRA, RUGALMASSÁGRA VALÓ ÉPÜLÉS
MEGLEVŐ KAPACITÁSOK „FELÉLÉSE”	EGYENLETESEBB INFRASTRUKTÚRA FEJLESZTÉSE MŰSZAKI FEJLESZTÉS FONTOSSÁGÁT FELISMERŐ SZEMLELET
SZŰK KERESZTMETSZETEK ALAPJÁN VALÓ TERVEZÉS STRUKTÚRA MEREVÍTŐ HATÁSA	HOSSZÚ TÁVÚ STRATÉGIA KIALAKÍTÁSA,
ÁGAZATI PREFERENCIA, TERÜLETI DISZPREFERENCIA	PIACI HATÁSOK ELŐTÉRBE KERÜLÉSE
KOOPERATIV KAPCSOLATOK HIÁNYA	HELYI KOOPERÁCIÓS LEHETŐSÉGEK ELŐSEGÍTÉSE
RÁFORDÍTÁSOK IRÁNTI ÉRZÉKTELENSÉG, GENERÁLT TŰLKERESLET	RÁFORDÍTÁSOKKAL VALÓ TAKARÉKOSSÁGRA ÖSZTÖNZŐ ÁRSTRUKTÚRA KIALAKÍTÁSA
A LEMARADÁS OLLÓ ÚJRATERMELÉSE	A KÖZPONTI BEAVATKOZÁS A HÁTRÁNYOS HELYZETŰEKET SEGÍTSE PIACKÉPES PARTNERRÁ VÁLNI

rendszer alkotnak, ugyanannak a visszacsatolási folyamatnak a termékei, így *egyenként* nem változtathatók meg, addig a táblázat arra mutat rá, — a korábbi tapasztalatokra is építve — hogy ugyanazon mechanizmusok következményjelenségei kimutathatók a termelésben, a területi folyamatokban és az infrastruktúra-ágazatok fejlesztésében egyaránt, tehát alapvetően meghatározzák az ipar és infrastruktúra kapcsolatát is.

Éppen ez a meghatározottság és strukturális beágyazódás okozza, hogy a mechanizmusok csak

összefüggésükben cserélhetők fel újakra. A 2. táblázat egy lehetséges szemléletváltási irányra mutat általános — és éppen ezért nem túl sokatmondó — példát.

4. ábra

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy egy ismétlődő és megoldást nem hozó akcióprogramtól indultunk el, és egy újratermelési mechanizmus-modell leírásáig jutottunk. Elsősorban e *strukturális összefüggések* kiemelését tartjuk fontosnak. A valóságban egyrészt nem tisztán és kizárólagosan érvényesül a pozitív vagy negatív visszacsatolási modell; másrészt világos, hogy a negatív visszacsatolási modell tényleges működése is felszínre hoz jól ismert ellentmondásokat, amelyek a működés során — és nem a működés helyett — beavatkozásokat igényelnek, aminek helyet kell biztosítani az „új” szemléleti modell szerinti szabályozást célzó mechanizmusok között is. Alapvető további feladat e struktúrával konform eszközrendszer kialakítása, ami a szűkebb témán belül biztosítja a megfelelő arányokat az *infrastruktúra* helyi kezdeményezésű, piacorientált fejlesztése és a központi beavatkozás elkerülhetetlen mértéke között; és ami az ilyen módon fejlődő infrastruktúrát főként a *piacon*, költségeinek megfizettetése révén juttatja kölcsönhatásba az *ipar elhelyezkedésének* (ön)szabályozó mechanizmusával.

IRODALOM

[1] Budapest statisztikai évkönyv 1982. KSH 1983.

IPARGAZDASÁG

5
1985
MÁJUS

